

Warszawa, 18.12.2023

dr hab. Jolanta Dygul
Katedra Italianistyki
Uniwersytet Warszawski

Recenzja pracy doktorskiej mgr Patrycji Przełuckiej
pt. *Forme dell'impegno nel romanzo fantastico italiano alle soglie del terzo Millennio*
napisanej pod kierunkiem dr hab. prof. UŚ Joanny Janusz

Recenzowana rozprawa poświęcona jest badaniu postaw zaangażowania we włoskiej powieści fantastycznej pierwszych dwóch dekad XXI wieku. Jak pisze Doktorantka na pierwszej stronie swojej pracy, literatura fantastyczna od zawsze obecna jest w kulturze włoskiej, odgrywa ważną funkcję poznawczą, ale także jest formą kontestowania i krytykowania rzeczywistości, co widać już na przykładzie *Komedii* Dantego, która po dziś dzień pobudza wyobraźnię artystów. Literatura niemimetyczna bez wątpliwości jest istotnym i mocno zakorzenionym w tradycji nurtem literatury włoskiej, wobec którego często formułuje się zarzut eskapizmu w świat iluzji czy fantastyki, co, zwłaszcza w przypadku mniej znanych autorów, może umniejszać rangę tych dzieł lub niwelować ważny przekaz społeczny. Literatura zaangażowana, jak zresztą wyjaśnia mgr Patrycja Przełucka za Donnarumma, utożsamiana jest zwykle z literaturą mimetyczną. Dlatego tak ważne jest podejmowanie badań na temat relacji między materią fantastyczną a różnymi formami zaangażowania społecznego, politycznego czy też, zwłaszcza dziś, ekologicznego. Wydają się one istotne dla adekwatnego rozumienia i pozycjonowania tego typu literatury, postrzegania jej w szerokim kontekście działań autorskich, także, a może przede wszystkim, w powiązaniu z krytycznym przekazem społecznym. Zamiar to ambitny i w pełni oryginalny, recenzowana praca wpisuje się w ważny nurt badań nad najnowszą literaturą włoską. Dodać należy, że

takiego ujęcia monograficznego brak jest w języku włoskim, a w Polsce wiedza na temat włoskiej powieści fantastycznej jest wręcz znikoma. Ostatnio wyszły w wydawnictwie PIW *Opowieści niesamowite z języka włoskiego*, znakomity wybór opowiadań w doskonałych wręcz przekładach, który pokazuje jednak wyraźnie trudność ze zdefiniowaniem pojęcia fantastyki na gruncie włoskim. Termin „niesamowitość” (określenie, które nie istnieje w języku włoskim) i „fantastyka” występują naprzemiennie, co oddaje bardzo szerokie i swobodne rozumienie „fantastyczności” w literaturze włoskiej. Mam nadzieję, że monografia mgr Patrycji Przełuckiej, choć we fragmentach, zaistnieje w polskim obiegu naukowym, stanie się głosem w dyskusji na ten temat i przyczyni się do poznania tych mało znanych rejonów włoskiej prozy.

Recenzowana dysertacja składa się z dwóch części, pierwszej – teoretycznej, podzielonej na dwa obszernie rozdziały (1. *La definizione del fantastico*; 2. *La definizione dell'impegno*), drugiej – analitycznej zbudowanej z trzech rozdziałów (3. *L'aprire il canale di comunicazione*; 4. *La dimensione locutoria*; 5. *Le dimensioni illocutoria e perlocutoria*) oraz podsumowania. Całość pracy wieńczy obszerna bibliografia podzielona według ściśle wytyczonych kategorii tematycznych. Kompozycja pracy nie budzi wątpliwości jest klarowna i logiczna. Proporcje pomiędzy częścią teoretyczną a analityczną wydają się nieco zachwiane na korzyść tej pierwszej, należy jednak wziąć pod uwagę, iż Autorka rozpatruje dwa kluczowe pojęcia dla rozprawy, czyli literaturę fantastyczną oraz literaturę zaangażowaną, co wpływa niewątpliwie na rozbudowanie tej części dysertacji. Należy jednak podkreślić bardzo precyzyjny podział na podrozdziały (sześć w rozdziale pierwszym i drugim, trzy w rozdziale trzecim, pięć – w czwartym, trzy – w piątym), co ułatwia orientację w materii. Po każdej części Doktorantka podsumowuje analizowany materiał, czyni to także w konkluzji pracy, a to daje chwilami nadmierne wrażenie powtarzalności pewnych, słusznych skądinąd, stwierdzeń.

We wstępie do dysertacji przedstawiono temat pracy, krótkie profile biograficzne autorów (Francesco Grasso, Laura Pugno, Tommaso Pincio, Licia Troisi, Antonio Scurati oraz Bruno Arpaia) analizowanych dzieł, a także scharakteryzowano użytą w pracy metodologię hybrydową, opartą z jednej strony na podejściu dośrodkowym - pomocnym dla zbadania estetyki oraz struktury narracji, a także wyodrębnieniu wspólnych cech badanych powieści, a z drugiej strony odśrodkowym – niezbędnym dla zdefiniowania funkcji społecznej powieści, relacji wątków fikcyjnych z pozaliteracką rzeczywistością, w której funkcjonuje autor. Wstęp dobrze definiuje zakres tematyczny pracy, a szeroka perspektywa metodologiczna nie budzi zastrzeżeń, pozwala bowiem w pełni zbadać specyfikę wybranych

tekstów w ściśle określonym, ale także szeroko zakrojonym, kontekście. Warto może jednak rozważyć przeniesienie profilów biograficznych do rozdziału analitycznego (może do rozdziału o paratekstach, bowiem imię i nazwisko autora czynnie angażującego się w życie społeczne, publicznie znanego z działań pozaliterackich niesie za sobą dodatkowe znaczenie), a także, skądinąd, interesujących dywagacji na temat etymologii i znaczenia terminu „fantastico” w języku włoskim do pierwszego rozdziału, w całości poświęconemu zdefiniowaniu tego właśnie pojęcia.

Doktorantka bardzo szczegółowo uzasadnia dobór siedmiu tekstów do analizy (2038: *La rivolta* (2000) Francesca Grasso, *Sirene* (2007) Laury Pugno, *Cinacittà* (2008) i *Panorama* (2015) Tommasa Pincia, *I dannati di Malva* (2008) Lici Troisi, *La seconda mezzanotte* (2011) Antonia Scuratiego oraz *Qualcosa, là fuori* (2016) Bruna Arpaii). Uwagę swą skupia na tytułach, w których obecny jest dystopijny dyskurs apokaliptyczny, powstałych w wybranym i ściśle określonym przedziale czasowym, a ich autorzy zaś, uznani przez krytykę, mocno angażują się w działalność społeczną czy polityczną. Wybór ten oceniam bardzo wysoko, niewątpliwie tytuły zaproponowane przez Autorkę tworzą reprezentatywny korpus, w miarę jednolity pod względem tematycznym, mieszczący się w ustalonych ramach czasowych, stylistycznie jednak zróżnicowany, podobnie jak profile autorów, co daje asumpt do rozważań i porównań. Wybrane tytuły, jak zauważa sama Autorka, przynależą do podgatunku dystopii, może więc warto byłoby zawęzić przedmiot badań i analizować korpus nie w kontekście szeroko zakrojonej literatury fantastycznej, ale dystopii lub bardziej ogólnie antyutopii. Autorzy tego typu utworów snując wizje przyszłości odwołują się często do badań naukowych, do prawdziwych wydarzeń czy kataklizmów z przeszłości, choć nie o zasięgu globalnym, do doświadczeń odbiorców, a także bardzo świadomie wpisują swoje dzieła w kontekst kulturowo-społeczny poprzez rozbudowaną strukturę paratekstualną. Uwaga ta nie poddaje w wątpliwość zaproponowanej przez Autorkę perspektywy badawczej, mam na myśli raczej uszczegółwienie i ukierunkowanie rozważań dotyczących kwestii odmiany gatunkowej i jej konwencji.

W pierwszym rozdziale Autorka przedstawia dwa główne podejście do tematu fantastyki. Pierwsze - ekskluzywne redukujące je do specyficznego gatunku typowego dla XIX-wiecznej produkcji literackiej, krótkiej formy narracyjnej wywodzącej się z twórczości E.T.A. Hoffmanna, a drugie - inkluzywne, rozszerzające perspektywę na wszelkie gatunki narracji niemimetycznej, bez względu na epokę. Doktorantka syntetycznie przedstawia zarys debaty na ten temat (od Hoffmanna, Gautiera, Nodiera, Maupassanta po m.in. Caillois, Vaxa, Todorova, a także Morawskiego, Lema i Clute'a), w tym także, w odrębnym podrozdziale,

myśl włoską (Calvino, Solmi, Bonifazi, Scarsella, Ferneti, Ceserani, Cavalli, de Turris), akcentując aspekty dotyczące uniwersalności fantastyki, a w niektórych przypadkach specyficznej stylistyki narodowej, cech dystynktywnych, w zależności od postrzegania fantastyki - jako gatunku lub konwencji (nurtu) w literaturze podlegającej ewolucji na przestrzeni różnych epok. W tym szerokim przeglądzie literatury zabrakło mi Umberta Eco i jego eseju *I mondi della fantascienza* z książki *Sugli specchi e altri saggi. Il segno, la rappresentazione, l'illusione, l'immagine* (Milano 1985), który ukazał się także w języku polskim w tomie zatytułowanym *Po drugiej stronie lustra i inne eseje. Znak, reprezentacja, iluzja, obraz* (Warszawa 2012). W tekście tym Eco proponuje specyficzną klasyfikację gatunków fantastycznych, dokonaną nie według strategii rozgrywania scenariuszy fabularnych, ale ze względu na rodzaj założenia światotwórczego, co mogłoby przydać się w dalszych rozważaniach. W drugim rozdziale Doktorantka omawia formy zaangażowania we włoskiej literaturze XX wieku, zwłaszcza zaś tej przełomu wieku XX i XXI w estetyce postmodernistycznej, a także ukazuje, jak literatura fantastyczna, choć tworzy światy alternatywne, może stać się swoistym rodzajem realizmu, narzędziem krytyki społecznej, wyrazem aktywizmu politycznego, w szerokim znaczeniu tego słowa. Eskapizm literatury fantastycznej, jak wyjaśnia przywołany przez Autorkę Tolkien, nie jest dezercją z pola walki, ale ucieczką z więzienia, a zatem aktem odwagi i determinacji w walce z problemami globalnego świata. Część teoretyczna dysertacji ukazuje wysokie kompetencje Doktorantki, zarówno jej wiedzę, jak i umiejętność syntezy. W toku rozważań Autorka umiejętnie sygnalizuje podobieństwa i różnice w różnych perspektywach i interpretacjach, uwypukla specyfikę włoskiego ujęcia, kompetentnie polemizuje i komentuje poszczególne aspekty, a także podkreśla fundamentalne dla późniejszych analiz kwestie. Dyskurs, co należy podkreślić, jest uporządkowany i klarowny, stanowi solidną bazę do dalszej analizy.

W części analitycznej bardzo wysoko oceniam rozdział o paratekstach. Teksty okalające i współbrzące z tekstem głównym, często o charakterze intertekstualnym (np. zmieniony tytuł książki Grassa czy zapożyczony tytuł Arpaii w hołdzie dla Enrica Bellona), nawiązanie do duchowym mistrzów (fragmenty recenzji Luis Sepúlveda i Alberto Manguel na obwołucie), aneks naukowych źródeł (Scurrati) zwracają uwagę czytelnika, umieszczają dzieła w szerokim kontekście społeczno-kulturowym, dzięki czemu stają się one jednym z wielu elementów globalnej debaty publicznej. Podobnie zresztą jak drugi poziom badanych paratekstów, czyli epigrafy (cytaty z piosenek neapolitańskich, motta z książek naukowców, z innych dzieł literackich). One także ukazują globalny kontekst problematyki poruszanej w książkach, podkreślając uniwersalność tematyki, także na przestrzeni lat, która inspiruje

piosenkarzy, pisarzy i naukowców z całego świata. W dobie globalnej sieci, przestrzeń społeczna nie ma zasięgu lokalnego, ale jest, jak określił ją Manuel Castells, przestrzenią przepływów, widać to właśnie w rozbudowanej warstwie cytatów, które odsyłają czytelników do innych tytułów. Niezwykle interesująca wydaje mi się w tym kontekście kwestia recepcji tych tytułów w innych krajach, choć oczywiście wykracza to poza zakres tematyczny tej rozprawy. W rozdziale czwartym Doktorantka rozpatruje najnowsze teorie dotyczące literatury dystopijnej, a przede wszystkim tej apokaliptycznej, co tworzy kontekst dla analizy tematyki poszczególnych tytułów opisujących zróżnicowane kwestie kryzysu współczesnego świata (zindoktrynowane biogenetycznie społeczeństwo inwigilowane przez system europejski; pandemia spowodowana zanieczyszczeniem atmosfery wyniszczająca ludzi zmuszonych do ukrywania się w podwodnych miastach; niekontrolowane migracje i nasilające się niepokoje społeczne wywołane na skutek katastrofy klimatycznej, a w konsekwencji wypieranie ludności lokalnej i niszczenie ich kultury; brak reakcji na powolne umieranie planety z powodu wzrostu temperatury i podnoszenia się poziomu mórz, co prowadzi do globalnej katastrofy; zanik kultury czytania i degradacja moralna, przemoc i podporządkowanie sobie jednej z ras przy milczącej zgodzie większości), spowodowane przez katastrofę ekologiczną, a prowadzące do kresu znanej nam cywilizacji, a także degradacji moralnej. W analizowanych powieściach Doktorantka wyodrębnia różne strategie konstruowania czasu, wiążąc to z siłą przekazu katarskiego i konsolacyjnego lub – w większości przypadków – wizją na wskroś pesymistyczną. Analizując poszczególne tytuły kompetentnie określa także techniki narracyjne, konstrukcję bohatera oraz zabiegi językowe. W rozdziale piątym zaś Doktorantka omawia kwestię wyobcowania poznawczego w literaturze fantastycznej, która pozwala odejść czytelnikom od automatyzmu percepcji. Osadzenie akcji w przyszłości nie jest formą eskapizmu, ale bardzo świadomym zabiegiem nacechowanym politycznie. Przyszłość, zgodnie z koncepcją Fredrica Jamesona przedstawioną w *Archeologiach przyszłości*, tytuł, którego chyba zabrakło w obszernej bibliografii rozprawy, oferuje nam krytyczną wizję rzeczywistości doświadczanej przez odbiorcę, odmienną perspektywę patrzenia na teraźniejszość. Analityczna część pracy jest dobrze wyważona, Autorka, co należy podkreślić, umiejętnie wykorzystuje właściwie dobrane metody interpretacji, kompetentnie stosuje terminologię i porządkuje materiał badawczy, prowadząc swój wywód w sposób logiczny i konsekwentny, dzięki czemu przedstawione wnioski są poprawne i dobrze uzasadnione.

Recenzowaną rozprawę oceniam pozytywnie. Niewątpliwie stanowi ona wnikliwą i wszechstronną analizę tytułowego zagadnienia. Wysoko oceniam także oryginalność

prowadzonych badań. Podjęte przez mgr Patrycję Przełucką studium form zaangażowanie we włoskiej literaturze fantastycznej z początku XXI wieku nie doczekało się dotychczas tak kompleksowego opracowania monograficznego. Dysertacja, napisana w języku włoskim w sposób przejrzysty i poprawny, odznacza się logiczną kompozycją, uporządkowanym i konsekwentnie prowadzonym wywołem. Potwierdza ona wysokie kompetencje Doktorantki, sprawne opanowanie warsztatu metodologicznego, szeroką wiedzę o tendencjach i nurtach w badaniach literackich, dobrą orientację w literaturze przedmiotu, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Wartość tej dysertacji postrzegam przede wszystkim w umiejętnym doborze korpusu tekstów oraz dużej dyscyplinie metodologicznej konsekwentnie zastosowanej w badaniach. Autorka zaproponowała interesujący model do badania literatury dystopijnej, który powinien być funkcjonalny także i dla innych dzieł tego typu, co warto sprawdzić na dalszym etapie badań, do czego bardzo zachęcam Doktorantkę.

Konkludując, po zapoznaniu się z dysertacją mgr Patrycji Przełuckiej pt. *Forme dell'impegno nel romanzo fantastico italiano alle soglie del terzo Millennio* stwierdzam, że spełnia ona wszystkie wymogi stawiane ustawowo rozprawom doktorskim i stawiam wniosek o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów postępowania w celu nadania stopnia doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo.

